ارزیابی حس مکان در حرم امام رضا ع و تاثیر آن بر هویت معنوی شهر مشهد

فاطمه محمدی زارع[1] نسترن قصاب نژاد

دانشجوی کارشناسی ارشد معماری – دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات خوزستان
(famohza_666@yahoo.com)

چکیده

شهر مقدس مشهد به عنوان پایتخت معنوی ایران هرساله مقصد گردشگران بسیاری از سراسر دنیا میباشد. مشهد االرضا (ع) با جمعیت کثیر گردشگر سالانه بالاتر از شهرهایی همچون مکه مکرمه,مدینه منوره ,بیت المقدس (اورشلیم) ،کربلای معلی ،نجف اشرف ،سامرا واتیکان لهاسا و **... بزرگترین** کلانشهر مذهبی جهان نام گرفته است.به نظر میرسد وجود مقدس حرم امام رضا (ع) وتاثیر آن بر کالبد معنوی شهر و حتی گردشگران قابل تامل و بررسی باشد.هدف از این مقاله ارزیابی حس مکان در حرم امام رضا (ع) و تاثیر آن بر هویت معنوی شهر مشهد میباشد.در این مقاله با بررسی مجموعه حرم رضوی و تاثیر المانهای معماری آن بر احساس زوار و با دید وسیعتر بازتاب این مجموعه بر بافت معنوی شهر مشهد مورد بررسی قرار میگیرد.به نظر میرسد حس مکان در حرم امام رضا (ع) و بعد معنوی آن بر هویت بخشی معنوی شهر مشهد میتواند موثر باشد.

واژه‌های کلیدی: هویت شهری ، حس مکان ، هویت معنوی شهر مشهد

[1] – *دانشجوی کارشناسی ارشد معماری – دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات خوزستان*

۱- مقدمه

هر شیء هر موضوع و هر مفهومی دارای هویت یا نیازمند به احراز هویتی است که این هویت دارای دو بعد باطنی و ظاهری یا مادی هویت مستقل از هم نبوده و ویژگی های هرکدام بر تقویت یا تضعیف مختصات دیگری تاثیر دارند. به تبعیت از این موضوع آثار و تجلیات کالبدی ارزشهای فرهنگی و باورهای یک جامعه نیز مبین و نیازمند بهره گیری از ابزار هویتی خواهد بود تا توسط آن ها خود را معرفی کرده و به تعامل و تقابل با دیگران برخیزد.

از ابتدای ظهور اسلام یکی از بارزترین وجوه هویتی جامعه و شهر اسلامی مسجد و زیارتگاه ها بوده اند که هم از جنبه هویت ظاهری و هم از بعد هویت معنوی ایفای نقش بنیادی را عهده دار بوده است. برای اکثر ایرانیان آستانه حضرت رضا (ع) یا آن مکان مقدس که در شهر مشهد واقع است کانون احترام و مرکز نیایش و ستایش است. این بارگاه برای شیعیان در سرتاسر آسیای غربی و اقعی ترین منظره ای از بهشت برین را عرضه می دارد .وسعت و عظمت شکوه و جلال، دست و دلبازی در صرف هزینه های سنگین همه از عواملی هستند که این مکان شریف را مورد علاقه و اشتیاق بسیار زائرین قرار داده اند.(برگرفته از کتاب نامه آستان قدس (۳۵-۲۹)) در حرم مطهر رضوی، معماری اصیل ایرانی و اسلامی به زیبائی تمام به نمایش گذاشته شده است و هر بیننده ای که وارد این فضا می شود، مبهوت عظمت آن می شود.میتوان گفت این معماری بی نظیر نوعی سیر و سلوک درونی را برای بیننده ایجاد میکند که ناشی از قرارگرفتن در این مکان مقدس میباشد.برای دستیابی به مولفه هایی که این احساس را در زوار ایجاد میکنند به نظر میرسد نیاز است که المانها و قسمتهای مختلف حرم رضوی چه از وجه تاثیری که بر خود مجموعه و زوار دارند و چه از وجه اثر گذاری بر هویت معنوی شهر مشهد مورد بررسی قرار گیرند.لذا در این مقاله سعی میشود با شناخت قسمتهای مختلف مجموعه ی رضوی هم از بعد کالبدی و هم از بعد معنوی به ارزیابی حس مکان در حرم امام رضا(ع) و تاثیر آن بر هویت معنوی شهر مشهد پرداخته شود.

۲ - هویت شهری :

هویت شهر مفهومی است که در فرآیند ادراک سهل و ممتنع است. در بادی امر هر کس فکر کند که هم هویت را می فهمد و هم شهر حال آنکه در جایگاه حرفه ای و تخصصی فهم این واژه یعنی هویت و شهری دشوار است. اینکه عامه مردم هئیت شهر را به راحتی فهمیده باشند چندان دور از ذهن نیست. ویژه آنکه از دیدگاه روانشناسی محیط ،طراحی شهری فهم ویژگی یک شهر، همان چیزی است که در ذهن ناظر و شهروند تداعی می گردد. پس هر آنچه از هویت بفهمد صحیح ، اما درک متخصصین ، برنامه ریزان ، دست اندرکاران اجرایی دقت نظر و معیارمند بودن است.

یک شهر بعنوان مجموعه ای از ترکیب عوامل طبیعی ، اجتماعی و محیط های شناخته شده توسط انسان ، که در آن جمعیت ساکن متمرکز شده است دارای هویت خاصی است. هویتی که شهرها را از سایر شهرها متمایز می سازد و به جمعیت ساکن در آن معنا می بخشد . این شخصیت و هویت خاص با مؤلفه های متفاوتی تعریف و توصیف می شود، برمبنای تفاوت شکل ،محتوا و عملکرد . این مؤلفه ها که به نوعی ساختار ماهوی شهر را تشکیل می دهد از شهری به شهر دیگر متفاوت است. اگر این واقعیت پذیرفته شود که انسان از پدیده های ساخت خود متأثر می گردد، شهرها با تنوع هویتی شان تأثیرات گوناگونی را بر حیاط جمعی شهروندان بر جای می گذارند. (وارثی ۱۳۸۹ :۲۳)

به عقیده مارکولالی هویت شهری حاصل پیوند عمیق میان فرد و محیط شهری اوست . به عقیده وی هویت شهری تأثیری مثبت بر توانایی و اعتماد به نفس شهروندان دارد و شهروندان

هر شهر را از غیر شهروندان آن متمایز می سازد . (وارثی ۱۳۸۹ :۲۳)

_ مولفه های مؤثر بر هویت شهری :

عوامل تعیین کننده و جهت دهنده هویت شهر، مشابه شاخص های هویت انسان هستند که موضوع پژوهش و شناخت روان شناسان و جامعه شناسان قرار می گیرد . این عوامل دارای دو بعد عینی یا کالبدی و ذهنی یا روحی است که از طریق سه محیط طبیعی ، مصنوعی و انسانی از همدیگر تفکیک می گردند. این عوامل ، چنانچه دارای صفات اختصاصی و برجسته باشند به عنوان عامل تأثیر گذار مثبت در هویت شهر ایفای نقش خواهند کرد در غیر این صورت به عوامل تأثیر گذار منفی بدل خواهد گردید.(حسینی،۱۳۸۸:۸۳)

عناصر هویتی به لحاظ وابستگی به مؤلفه های طبیعی،انسانی،انسان ساخت از همدیگر تفکیک می شوند در زمینه ی مؤلفه های طبیعی، می توان به شرایط اقلیمی اجزا، خصوصیات طبیعی بستر شهری مانند کوه ها ، کویر و معادن طبیعی و پوشش گیاهی آن اشاره کرد. فرم و موقعیت ویژه ای شکل گیری شهرها و ساختار شهر به عنوان یک مؤلفه طبیعی شهر است که از عناصر هویتی آن محسوب می شوند. مؤلفه های انسانی نیز متأثر از نحوه ی اعمال آداب و رسوم ، اعتقادات و سیره و روش زندگی ساکنان هر شهر است و بیش از هر چیز به جنبه های مدنی شهروندان برمی گردد.

آنچه می توان به عنوان انسان ساخت تلقی نمود شامل عناصری است که ساخته دست بشر است به مانند برج ها و مساجد.

این گونه هویت ها از زمانی که احتمالاً آن شهر بصورت یک روستا بوده تا امروز که بصورت یک شهر بزرگ هم عمل می کند قابل پیگیری است.

۳ - حس مکان :

نگاه علمی به پدیده پیوند افراد با مکان ، مقوله ای تازه نیست. انواع دیدگاه ها در حوزه های علمی متفاوت مانند پدیدار شناسی، انسان شناسی، روانشناسی محیط، معماری، جامعه شناسی،جغرافیا و برنامه ریزی شهری برای این مفهوم تعاریف متفاوتی را ارائه داده اند. (Hida lgo and Hemanaez 2003:273)

هنگام مطالعه پیوند افراد با مکان، مشکل اصلی که پژوهشگران با آن مواجه بودند تنوع نگرش ها در سطوح نظری و علمی ، همراه با تعاریف متفاوتی که در ارتباط با این مفهوم ارائه شده است ، دانسته شد . به منظور توصیف پیوند افراد با مکان، محققان شماری از اصطلاحات همچون هویت مکان، دلبستگی به مکان،وابستگی به مکان و مفهوم مکان را بکار برده اند. (Lowand Alt man 1992:28)

با این تفاسیر مشخص کردن تعاریف موجود در حوزه های عملی متفاوت می تواند سودمند باشد در زیر برخی از تعاریف ارائه شده توسط پژوهشگران متفاوت در حوزه های علمی متفاوت آورده شده است که خود اختلافات و اشتراکات بین آنها را آشکار خواهد ساخت در تمام علوم مورد اشاره رابطه انسان و محیط بر اساس تعامل و یک حس تجربی انسان از محیط مورد مطالعه قرار گرفته شده است. در این حالت انسان و محیط مجموعه ای واحد را بوجود آورده و هیچ یک به تنهایی قابل تعریف نیست. اما به دلیل آنکه تعریف های آنها به کیفیات و مشخصات متفاوتی از مکان برمیگردد، سه نوع نگاه به حس مکان وجود دارد:

حس مکان: احساسی که از تفاوت فضایی ، جهت یابی فضا و درک آن به وجود می آید.

روح مکان: پیوند با کیفیت های منحصر به فرد مکان و درک آن یا مشخصه آن مکان.

وابستگی مکان: ادراک ذهنی از یک مکان و ارتباط فردی بر اساس تجربه شخصی .

عناصر شکل دهنده این سه گروه را می توان در درجه های متفاوتی از عناصر فیزیکی و فضایی تا عناصر شخصی و غیر مادی و ذهنی کنار هم قرار داد که ممکن است برای طراح ، قابل کنترل و یا غیر قابل کنترل باشد. برای مثال، ایجاد حس مکان و آفریدن فضای متفاوت ، بیشتر تحت تأثیر عناصر فیزیکی است. بنابراین برای طراح نسبت به دلبستگی به مکان با عناصر غیر فیزیکی مانند زمان، اجتماع قابل کنترل تر است. دلبستگی به مکان چیزی است که بسیار شخصی و کیفیتی عینی تر نسبت روح مکان دارد و دارای جنبه های عمومی تر و کیفیتی ذهنی تر است.(Steele 1981:36)

حس مکان یعنی تجربه و درک یک شخص از قرارگاهی ویژه و آنچه از ماهیت مکان برای یک انسان ادراک می شود با داشتن این حس متفاوت بودن محیط به فرد القا می شود. حس مکان از ادراک فردی و اجتماعی،عادات و تجربه پدیدار می شود. (jiven and larkham , ۲۰۰۳)

عوامل شکل دهنده ی حس مکان را می توان در دو گروه عوامل ادراکی شناختی و کالبدی دسته بندی کرد. (فلاحت ٦٤:١٣٨٥)

که به سه صورت تفاوت فضایی (کالبدی) جهت یابی در فضا و درک فضا (ادراکی و شناختی) نمود پیدا می کند . (jiven and larkham ۲۰۰۳)

_ عوامل ادراکی – شناختی فرآیندی ذهنی:

عوامل ادراکی – شناختی فرآیندی ذهنی و فردی است که شکل گیری و حفظ آن همراه با فرآیندهای بیولوژیکی ، محیطی روانشناختی و اجتماعی و فرهنگی است و برای طراح قابل کنترل نخواهد بود.

عوامل موثر در تعریف فضا با لبه و مرز محصوریت بصری ، تضاد و تنوع، دیدها، ورودی و خروجی، منظر سازی و نام گذاری است.

لبه و مرز:می تواند به وضوح منجر به درک تفاوتهای فضایی مکان شود(schwanke,۲۰۰۳) اتصال و یکپارچگی بدنه ها از متداولترین و قابل درک ترین شیوه ها در تعریف حدود فضاست. اتصال بدنه ها در قالب ضوابط شناخته شده شهری نقش مهمی در بهبود فضا دارد و می تواند به غنای آن کمک کند. بدین منظور باید عرصه های عمومی و خصوصی در مقیاس متفاوت تفکیک شده سکانس های حرکتی از پیوستگی برخوردار باشد. در این حالت مراتب ادراک فضا تسهیل و منجر به افزایش حس مکان و صمیمیت فضا می شود.

محصوریت بصری:عنصری برای تعریف مکان و بوجود آوردن حس هویت است. محصوریت بصری ، احساس قرار گیری انسان در داخل فضای تعریف شده است. محصوریت بستگی به سه عامل نسبت جداره به کف ، طول فضا و فرم ساختمان دارد که احساس امنیت و راحتی را نیز القا می کند.

تضاد و تنوع:در عناصر سازنده محیط برای بوجود آوردن حس مکان لازم است. بدون این کیفیت ها ، مکان ها شبیه به هم و فاقد هویت می شود. ایجاد فضاهای متمایز نیازمند جدایی واضح بین ساختمان ها است. یعنی ابتدا و انتها مشخص باشد. لبه برای ایجاد این حالت نقش موثری دارد. تنوع محیطی به تشخص فضاهای مختلف کمک می کند و باعث راحتی و خوانایی محیط می شود.

دید:چشم انداز و دید برای ایجاد و تقویت حس مکان موثر است. دیدن مناظر متفاوت می تواند باعث خلق حس ویژه ای از مکان برای هر منظر و نقش انگیزی هر مکان شود. محدود شدن دید می تواند احساس تنگی و تاثیر منفی ایجاد کند. دید باید به گونه ای طراحی شود نشانه های بعدی در مرکز آن قرار گرفته باشند.

ورودی و خروجی :برای بوجود آوردن حس، تعریف فضا نقش مهمی دارد و می تواند ورود و خروج به فضا را برای استفاده کننده قابل درک کند.از صدر اعلام و تا قبل از ورود الگوهای غربی و تکرار تقلید از آن ها مساجد نخستین و شاخص ترین عناصر شهرهای مسلمان بوده اند که نظر تازه وارد دین را به خود جلب میکردند و به عنوان عامل اصلی هویتی این شهرها و جوامع ایفای نقش می کردند.

٤- عوامل کالبدی موثر بر حس مکان :

همانطور که گفته شد حس مکان یعنی تجربه و درک خاص از یک قرارگاه ویژه که جهت گیری شخص را نسبت به یک مکان با احساس از تفاوت – جهت یابی و درک فضایی مشخص میکند

برای بررسی حس مکان در حرم امام رضا ع ما به بررسی بخشهای مختلف حرم و تاثیر هریک بر احساس آدمی میپردازیم.

حرم مطهر :

حرم مطهر قدیمی ترین بخش اماکن متبرکه آستان قدس رضوی است. قسمتهای مختلف بنا و تزئینات داخل حرم در طول قرون گذشته به دلایلی بازسازی و مرمت شده است. اما پایه های اصلی بنا، همان پایه های اولیه است .

زمانی که زائران وارد حرم مطهر امام رضا (علیه السلام) می‌شوند احساس آرامش، امنیت و نظم در وجودشان تجلی می‌یابد با فراغ بال و آسایش در فضای روحانی حرم مطهر آداب زیارت را انجام می‌دهد.

ضریح مطهر :

تا قبل از دوران صفویه ، ضریحی بر مرقد منور امام نصب نبوده ، قطعی است و برخی از آراء متفاوت حاکی از آن است که بعضی تعبیر ضریح را برای صندوق به کار برده‌اند .

از زمان صفویه تا کنون تعداد پنج ضریح بر مرقد منور امام جای گرفته است .

در نگاه زائران و شیفتگان ، ضریح رمزی از دلدادگی ، عشق و آشنایی است .

ضریح افسونگر نگاه ها ، رمز آشنایی ها، محرم رازها ، برق چشم ها ، تکیه گاه دست ها و سرزمین اشکهاست. ضریح چشم انداز نگاه های مشتاق است که دل‌های آگاه ، از پنجره های آن ، افق دور دست آشنایی و صمیمیت را می نگرند . ضریح منظر جان های امیدواری است که دیدگان ، از ورای آن فروغ سپیده دمان روشنی و رهایی را می‌بینند. دست های نیاز ، به سوی ضریح قامت می بندند و در پنجره های آن خود را به توسل و طلب قفل می زنند . دیدگان خسته ، به درخشش پر فروغ آن جلا می یابند. و دل ها به جذبه پر کشش آن بر می آشوبند.در برابر ضریح ، این مرز پیوند با ملکوت ، دیوارهای جدایی همه به یکباره فرو می ریزند و دلها عقده می گشایند و نا گفتنی ترین سخنان خویش را در هاله‌ای از رمز و راز با امام و مقتدای خویش در میان می‌گذارند.(شکل۱)

شکل۱-ضریح مطهر امام رضا(ع)

گنبدطلا :

بر فراز بنای اصلی حرم مطهر و در مرکز مجموعه اماکن مقدسه قرار گرفته، ساختار آن دو پوشه و به قولی تاریخ اولین طلاکاری بر روی آن در عهد صفویه صورت گرفته و در اثر حوادث مختلف چندین بار بازسازی شده است.میتوان گفت گنبد نشانی از هدف و نقطه ثقل میباشد که گنبد طلای حرم رضوی حبی برای کسانی که کیلومترها از آن دورند تداعی کننده ی حس ملکوتی زیارت امام رئوف و نزدیکی به حرم مطهر میباشد.(شکل۲)

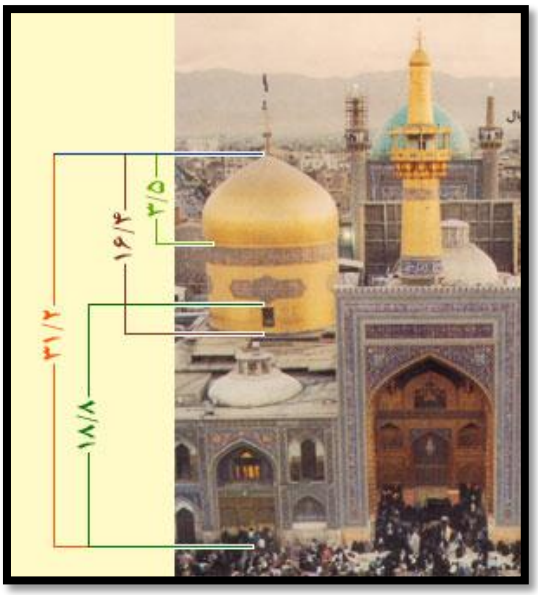

شکل۲-گنبد طلای آستان رضوی

مناره ها :

قدیم:

قدیمی ترین مناره طلاکاری شده موجود در اماکن متبرکه، مناره بالای ایوان طلای صحن انقلاب (عتیق) است که در شمال غربی گنبد مطهر واقع شده و از بناهای عهد صفوی است و به قرینه آن مناره دیگری بر

فراز ایوان عباسی (ایوان شمالی) در عهد افشاریه احداث شده است. این دو مناره در اثر حوادث تاریخی بارها آسیب دیده و چندین بار مرمت شده است.

جدید:

دو مناره طلاکاری شده صحن جمهوری جدید الاحداث و مربوط به دوران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی است. علاوه بر مناره های یاد شده دو گلدسته بزرگ کاشی کاری شده در دو طرف بخش شمالی گنبد ایوان مقصوره در مسجد گوهرشاد، و دو گلدسته کوچک کاشی کاری شده بر فراز بناهای بخش جنوبی صحن جمهوری احداث شده است.

مناره ها از دیرباز هادیان قافله ها و کاروانها بوده اند و گمگشتگان را از طریق نوری که در درون آنها روشن بوده راهنمایی میکردند.مناره های حرم رضوی نیز این وظیفه ی راهنمایی از تاریکی به سمت نور؛ که همان حرم حضرت میباشد را به خوبی ایفا میکنند.(شکل۳)

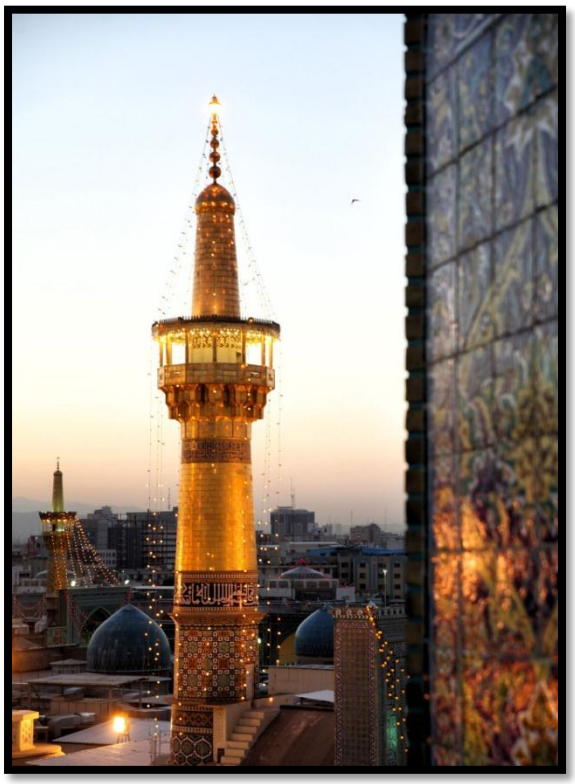

شکل۳-مناره ی آستان رضوی

نقاره خانه :

بنای آن در دو طبقه با نمای بیرونی کاشیکاری شده بر فراز ایوان شرقی صحن انقلاب قرار گرفته که بنای قبلی آن در یک طبقه و از حلب و چوب احداث شده بود. مطابق رسم معمول از زمان صفویه روزی ۲

نوبت، قبل از طلوع و غروب خورشید. در همه ایام بجز ایام سوگواری، نقاره خوانی انجام میشد و نقاره چیان در یک گروه ۱۲ نفری به کار خود ادامه میدادند و در حال حاضر یک گروه ۷ نفری در همه ایام قبل از طلوع و غروب خورشید و در ماه مبارک رمضان قبل از اذان صبح و در اعیاد مذهبی و اعلام شفا، مراسم نقاره زنی انجام میشود. شاید آرزوی خیلی ها باشد که هنگام طلوع و غروب آفتاب که صدای کرناها و نقاره ها از نقاره خانه بلند میشود، آن بالا باشند و از همان اتاق نقاره خانه، گنبد را تماشا کنند. نقاره که به صدا در می‌آید، هم غم‌های عالم از دلت رخت برمی‌کند، مناجاتت عمق بیشتری می‌گیرد . انگار این موسیقی به کلام توام با آه تو، معنویت بیشتری می‌بخشد، حس پرواز را در خود تجربه می‌کنی. حسی که غریب، اما آشناست. با هر بار میهمان خانه ثامن الحجج(ع) شدن تمام وجودت را نوازش می‌دهد. پیر، جوان، زن، مرد، زائر و مجاور فرقی نمی‌کند. همه و همه عاشق شنیدن نوای دلنشین نقاره‌خانه هستند، انگار این صدا جزئی از حرم مطهر رضوی شده است. انگار گوش‌ها که نه، روح‌ها به این صدا عادت، یا بهتر است بگوئیم نیاز دارند، آهنگ موزونی که تو را تا عرش کبریایی می‌برد.(شکل٤)

شکل٤-نقاره خانه مجموعه رضوی

سقاخانه :

این مکان در وسط صحن انقلاب واقع شده و یکی از مهمترین آثار تاریخی اماکن متبرکه به شمار میآید. و چون بنای اولیه آن توسط شخصی به نام اسماعیل طلایی احداث شده به این نام نیز مشهور است و در سال ۱۳٤٥ شمسی پس از چند بار مرمت، تخریب و به شکل کنونی بازسازی و طلاکاری شده است. برخی از زوار معتقدند آب سقاخانه حرم امام رضا (ع)شفااست. خیلی ها با این نیت از پیاله های طلایی رنگ کنار این سقاخانه اب می خورند.(شکل٥)

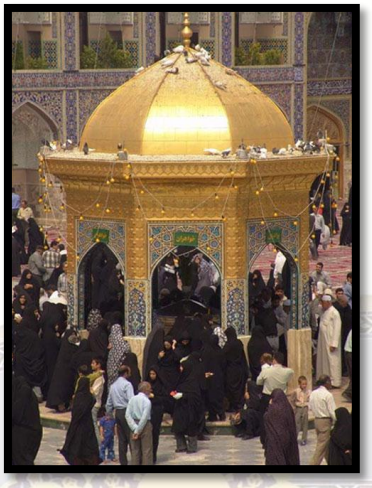

شکل۵-سقاخانه ی مجموعه رضوی

ساعتها :

دو ساعت شماطه ای بر بدنه دو شبه مناره بر فراز ایوان غربی صحن انقلاب و ایوان جنوبی صحن آزادی نصب شده است که قدمت اولین ساعت به عهد صفویه یا مظفرالدین شاه بر میگردد. که همان ساعت موجود در صحن آزادی است. زمان آرام و صبور می‌گذرد و ساعت با ضرباهنگ خود صدای این رهگذر پیر را به گوش‌ها می‌رساند. در مشهد مقدس، از دیرباز، در هر شبانه‌روز چند بار صدای زنگ ساعت طنین می‌اندازد. گویا این رهگذر پیر، خود را به بارگاهی از نور رسانده و دیگر سر رفتن ندارد. اما در گذشت زمان خلافی نیست، باید برود. این‌گونه است که این پیر سال و ماه، چون کودکی خردسال، پای بر زمین می‌کوبد و طنین می‌اندازد.(شکل٦)

شکل٦-ساعت آستان رضوی

صحن ها :

فضاهای باز اطراف مرقد منور امام صحن نام دارند. در مجموع ۹ صحن در مجموعه حرم امام رضا(ع) قرار دارد که ۸ عدد از آنها در حال حاضر ساخته شده است و یکی دیگر از آنها در مرحله ساخت می باشد.

صحن انقلاب اسلامی (صحن عتیق یا صحن کهنه) :

قدیمی ترین و باشکوه ترین صحن حرم که ساخت آن به سال ۸۷۵ ه.ق. بر میگردد و در شمال روضه منوره قرار دارد، صحن انقلاب اسلامی می باشد. در ضلع جنوبی این صحن پنجره فولاد معروف امام رضا(ع) و ایوان طلای حضرت قرار دارند. مقبره شیخ حرعاملی و آرامگاه مرحوم شیخ حسنعلی اصفهانی (معروف به نخودکی) در شمال و مقبره شیخ مجتبی قزوینی در جنوب غربی این صحن واقع شده اند. این صحن شامل چهار ایوان می باشد که ایوان طلای نادری در جنوب، ایوان عباسی در شمال، ایوان ساعت در ضلع غربی و ایوان نقاره خانه در ضلع شرقی این صحن قرار دارند. در میانه این صحن نیز سقاخانه نادری قرار دارد که به سقاخانه اسماعیل طلایی (اسمال طلا!) معروف است. آیین نقاره نوازی از بالای ایوان نقارخانه برگزار می شود.(شکل۷)

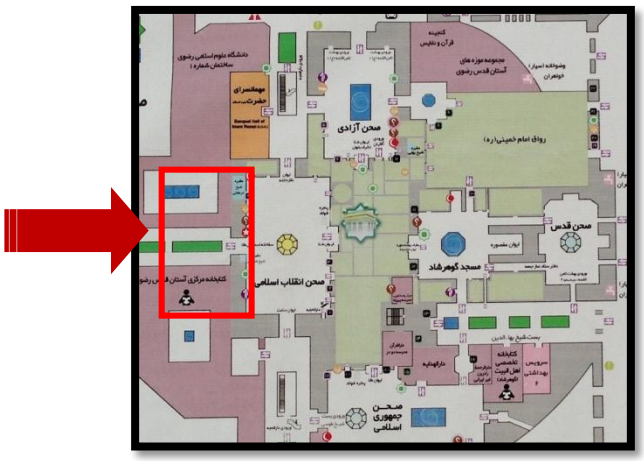

شکل۷-صحن انقلاب

صحن آزادی (صحن نو) :

این صحن در شرق روضه منوره واقع شده است و از بناهای زمان فتحعلی شاه می باشد. این صحن نیز شامل چهار ایوان است که به نام های ایوان طلا (ایوان غربی)، ایوان باب الحکمه (ایوان شمالی)، ایوان غربی و ایوان باب السلام (ایوان شرقی) شناخته می شوند. شیخ جعفر مجتهدی در حجره ۲٤ این صحن قرار دارد.

صحن جامع رضوی :

بزرگترین صحن حرم با مساحت ۱۱۷۵۸٤ متر مربع در جنوب روضه منوره قرار دارد. این صحن گنجایش ۷۰۰۰۰ نمازگزار را دارد. (در صحن مسجد جامع هندوستان که یکی از بزرگترین مساجد جهان شناخته می شود، ۲۵۰۰۰ نفر نمازگزار می توانند همزمان نماز بخوانند.)

صحن جمهوری اسلامی :

این صحن در غرب روضه منوره قرار دارد و جزو صحن هایی است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی ساخته شده است. در میانه این صحن سقاخانه ۸ ضلعی قرار دارد که جزو اولین مکان هایی در ایران است که از چشم های الکترونیکی برای سیستم آب آن استفاده شد. در نزدیکی این سقاخانه نیز ساعت آفتابی ای قرار دارد که در تمام فصول سال ظهر شرعی را نمایش می دهد. این صحن شامل چهار ایوان به نام های ایوان طلا یا باب الولایه (ایوان شرقی)، باب العلم (ایوان شمالی)، باب الغدیر (ایوان غربی) و باب الشهاده (ایوان جنوبی) می باشد.

صحن قدس :

در این صحن سقاخانه ای وجود دارد که نمای آن شبیه ساختمان قدس (قبله اول مسلمین) است و اندازه آن یک هشتم اندازه واقعی قدس می باشد.

صحن غدیر :

در ضلع غربی این صحن مجتمع تجاری غدیر قرار دارد که سرویس های بهداشتی حرم نیز در آن می باشد.

صحن رضوان :

طراحی این صحن به پایان رسیده است و به زودی ساخت آن شروع می شود.

صحن کوثر :

در جنوب شرقی روضه منوره واقع شده است و مساحت آن ۱۵۵۸۰ متر مربع است.

صحن **هدایت** :

در شمال شرقی روضه منوره واقع شده است و مساحت آن ۱٤٤۰ متر مربع است. حال و هوای صحن های مختلف برای هر زایر حسی خاص تداعی میکند؛گاهی پیش امده که زایری در یک صحن خاص احساس تقرب و نزدیکی بیشتری نسبت به دیگر مکان ها ی حرم به بارگاه ملکوتی داشته باشد.

ایوان ها ی حرم:

در مجموعه حرم مطهر، قریب به ۲۳ ایوان وجود دارند که معروف ترین آن‌ها ایوان جنوبی صحن انقلاب به نام «ایوان طلای نادری» و نیز دو ایوان جنوبی و شمالی مسجد گوهرشاد به نام‌های «ایوان مقصوره» و «ایوان دارالسیاده» اند.

ایوانهای حرم رضوی نقش فضای انتقالی بین عوامل زمینی و زمانی به فضای ملکوتی را به خوبی ایفا میکنند بطوری که میتوان گفت شاید کمتر کسی باشد که در ایوان طلا و یا مجاورت آن قرار گرفته و آن حس مطلوب روحانی و معنوی خروج از خود و رسیدن به احوال رحمانی را تجربه نکرده باشد.

۵ - عوامل ادراکی موثر بر حس مکان :

وجود مساجد در اکثر شهرهای اسلامی نقش عنصر هویتی را ایفا می کرده حال آنکه در شهر مقدس مشهد بارگاه امام هشتم شیعیان امام رضا (ع)این نقش را ایفا می کند.

از نظر کالبدی می توان به تأثیر شکل گیری بافت شهری شهر توجه کرد. وجود حرم مطهر در مرکزیت چهار خیابان اصلی شهر (نواب صفوی – طبرسی- امام رضا- شیرازی) که بعنوان شاهرگهای بوده و برای رسیدن به مکان های مهم شهر باید از این خیابانها گذر کرد.

مشرفیت کامل حرم به خیابان ها قابل ستایش و بسیار تأثیر گذار است به عنوان مثال در انتهای خیابان امام رضا پایانه مسافربری شهر وجود دارد و وقتی زائرین از این طریق وارد شهر می شوند با چشم اندازه گنبد و گلدسته آستان مواجه شده که تأثیر معنوی خاصی را در فرد بوجود می آورد. این نمونه در سه خیابان الگو که نام برده شد نیز صادق است و فرد را خواسته یا ناخواسته در پیشگاه حرم رضوی قرار می دهد. بازار از مکان هایی است که برای دادستد ساخته شده و افراد برای امرار معاش یا تامین مایحتاج زندگی خود به آن سر می زنند و می توان گفت مکانیست که می تواند آلودگی رفتاری را در پی داشته باشد مانند دروغ گفتن – کم فروشی- گران فروشی و ... حال آنکه در خیابان های اطراف حرم هر چه به حرم نزدیکتر می شویم تراکم فروشگاه ها و مغازه ها بیشتر است.و نزدیکی و تشرف به حرم وسله مراتب مغازه ها و اینکه مغازه های نزدیکتر به حرم غالباً سوغاتی فروشی (خاکشیر - تسبیح-سجاده) است و کم کم با فاصله گرفتن از حرم به فروشگاه های دیگری چون پوشاک و غیره برمی خوریم.

منظور از بیان این مطلب این است که بازار هم تحت تأثیر حرم قرار دارد و عامل امرار معاش مردم در پرتو وجود این مکان مذهبی شکل گرفته است پس دور از ذهن نیست که حتی نوع رفتار و تقابل فروشنده و خریدار تحت تأثیر این عامل قرار بگیرد. در فضای داخلی حرم مطهر در صحن ها دیوارهایی بلند و رفیع را شاهد هستیم که محصوریت فضایی را به وجود آورده است اما وقتی از صحن ها خارج می شویم اول وارد حیاط هایی که (بست) نام گذاری شده می شویم ، تفاوت بست ها با صحن ها در این است که علاوه بر این که از همان کف سازی استفاده شده و دیوارها تا همان اندازه بلند می باشند اما دیوارها دارای رواق هایی است ارتباط بعدی با محیط خارج را ممکن می سازد به بیان دیگر محصوریت صرف نیست اما محدوده فضایی مشخص شده و پس از خروج از بست به فضای خارجی حرم می رسیم که باز هم با همان کف سازی تا پیاده روهای شهری ادامه می یابد. از نظر کالبدی جدا نشدن به یکباره از فضای هویتی حرم و قدم به قدم ترک آن و ورود به فضای شهری تأثیر بسیاری در نگه داشتن هویت معنوی آستان در محیط شهری می شود.

٦- نتیجه گیری :

همانطور که بررسی شد حس مکان در حرم رضوی بستگی متقابلی به معماری فضایی و المانهای مختلف این مجموعه میتواند داشته باشد.به طور کلی احساسی که فرد زائر در صحن و ایوان حرم و مجاورت با ضریح مطهر درک میکند،سیر درونی و احساسی ملکوتی میباشد.هرچند به این نکته باید اشاره کرد که هر فرد ممکن است در قسمت خاصی از مختصات فضایی مجموعه با معماری خاص و المانهایش به آن سیر و سلوک درونی و معنوی بتواند برسد.بازتاب این ادراک ذهنی وابسته به معماری مجموعه، به قدری میباشد که تاثیر آن بر هویت معنوی شهر نیز نمود پیدا میکند.آنگونه که از تحلیل ها استنباط میشود،مشرفیت کامل حرم به خیابان ها در شکل گیری بعد معنوی شهر بسیار موثر است. این هویت شاید بتوان گفت امروزه تا شعاعی محدود از فاصله ی حرم را در بر میگیرد و هرچه از حرم دورتر شویم نقش این هویت معنوی کمرنگ تر میشود.دیوارهای دارای رواق حرم که نقش ارتباطی با محیط درون حرم و بیرون آن را دارند،همچنین کفسازی که تا پیاده روهای شهری ادامه پیدا میکند،از جمله عواملی هستند که مانع جدا شدن یکباره کالبدی از فضای معنوی حرم میشوند و تاثیر بسزایی در نگه داشتن هویت معنوی شهر حداقل تا فاصله ی مشخصی از آستان دارند.لذا بهتر است که عواملی از این دست که جنبه ی قدرت معماری در درک احساس مکانی و شکل گیری هویت معنوی شهری در مراکز مذهبی از جمله شهر مشهد میباشند،بهتر شناخته شده و به شیوه های گوناگون تقویت شوند تا بتوان از این پتانسیل ها به گونه ای استفاده کرد که هویت و حس معنوی مکان نه تنها در مجموعه و فاصله ی خاصی از آن،که در کل مشهدالرضا نمایان باشد.

منابع :

- حسینی ، کمال الدین ، ۱۳۸۸ ، هویت شهری مشهد ، انتشارات به نشر
- رضوانی ، علیرضا ، ۱۳۸٤ ، در جست و جوی هویت شهری مشهد ، وزارت مسکن و شهرسازی ، انتشارات بهجت
- قطبی ، علی اکبر ، ۱۳۸۷ ، مفهوم هویت و معماری امروز ایران ، آیینه ی خیال ، شماره ۱۰۰
- فلاحت ، محمد صادق ، ۱۳۸۵ ، مفهوم حس مکان و عوامل تشکیل دهنده آن ، هنرهای زیبا ، شماره ۲٦

- Steele ,f . 1991 , Sense of place : Boston , CBI Pub
- Jive , G , and peter L , 2003 , se nse of place : Athenticity and character , jouronal of urban pisioin
- Low , s . m and altman I . 1992 place attachment a canceptual inquiry , In place attachment , pp
- Tuan , Yi – fu , 1977, se nse of place the perspective of Experience . new york : university of minnesota press.
- Hidalgo , m.c and hemandez , 2001 , place attachment : conceptual and emprical questions .

- http://behesht8.mihanblog.com

- http://wikisafar.com